

AFYONKARAHİSAR'DA KEÇECİLİK

R. Gülenay YALÇINKAYA*

ÖZET

Tuna boyundan Doğu Türkistan'a kadar Türk dünyasında keçecilik yaşamaktadır. Türklerin en eski el sanatlarından olan keçecilik, birkaç merkezle birlikte Afyonkarahisar'da da sürdürülmektedir. Somut olmayan kültürel miras keçecilik, sayıları hızla azalan ustalar tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır. Keçede kullanılan yanışlar, kültür sürekliliği olarak geçmişten günümüze yansımakta ve Türk dünyası ile ülkemizde ortak kültür unsuru olarak görülmektedir. Afyonkarahisar'da da bu kültür birliği izlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Keçecilik, Somut Olmayan Kültürel Miras, Afyonkarahisar.

FELT ART OF AFYONKARAHİSAR

ABSTRACT

Along the Danube to the East Turkistan, felt art is living in the Turkish World. Felt art, one of the oldest arts and crafts of Turks, is still carried on at several locations along with Afyonkarahisar. Felt art which is an intangible cultural heritage, is perpetuated by craftsmen whose number is decreasing rapidly. Patterns, used at felt has been reflected from past to present as cultural sustainability and seen as common cultural element with the Turkish World. This cultural unity can also be seen in Afyonkarahisar.

Keywords: Felt Art, Intangible Cultural Heritage, Afyonkarahisar.

1. Giriş

Keçe, yün veya keçi kılının basınç ve sıcak suyla sıkıştırılmasıyla oluşan; atkısı çözgüsü olmayan, dokunmamış bir kumaştır. Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğünde keçeci “*Keçe yapan veya satan kişi*”, keçecilik “*Keçecinin yaptığı iş*” olarak tanımlanmıştır.

Keçenin anayurdu Orta Asya'dır. Binlerce yıldır Türk dünyasında bilinmekte ve yapılmaktadır. En eski keçe örnekleri, M.Ö. III - M.Ö. V. Yüzyıllara tarihlenen Hunlara ait Pazırık Kurganlarında bulunmuştur. Donarak günümüze ulaşan bu örnekler teknik ve bezeme yönünden çok gelişmiştir. Keçe sanatı günümüzde de Tuna boyundan Doğu Türkistan'a kadar Türk dünyasında yaşamaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'un (XI. Yüzyıl), Divanü Lügati't-Türk adlı eserinde, Oğuzlarda yaygın olan *keçe* sözcüğü yanında, keçe anlamında kullanılan *kidiz* de geçmektedir. Kidiz sözcüğü, IX. yüzyılda Göktürk harfleriyle yazılmış olan eski Uygurca “İrk Bitig” adlı eserde “*Kidizig subka sukmuş takı ur katıgdı ba.*” “Keçeyi suya sokmuş dahi vur sıkıca bağla” şeklinde kullanılmıştır. (Orkun 1994, 273).

* Araştırmacı, Keçe Sanatçısı, elmek: rgulenay@hotmail.com

Geçmişten günümüze kadar keçe Türkün kutsal ocağı çadırından, giyim kuşamına kadar pek çok alanda kullanılmıştır. Bazen bir tekerlemede veya bir sayışmada rastlarınız keçeye, bazen de bir roman veya bir şiirin satırında. Halk kültürüne ve edebiyatına yansımaları yanında keçe; Göktürklerin “*tuli*” denen keçe bebeklerle gömülmesi gibi inançlar içinde de yer bulmuştur. Ayrıca Göktürklerin, taht töreninde hakani beyaz keçe üstünde havaya kaldırma geleneği, bir Türk devlet geleneği olarak orta çağın sonlarına kadar sürmüştür. Uygur sanatında ise, sosyal yaşamda kullanılan keçenin yansımaları, fresk ve tablolarından izlenebilmektedir.

Hunlarda keçeyi kadınlar yapmış; gereksinimlerin dışında çeyiz olarak da üretmişlerdir. Günümüz Türk dünyasında kadınların keçe yaptığı görülmektedir. Keçeciliği erkekler meslek edinmekle birlikte, Anadolu’daki Yörük kültürü içinde keçeye bir kadın uğraşı olarak da rastlanmaktadır.

Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de, barışta ve savaşta keçe önemini korumuştur. “Osmanlı ordusu savaşa giderken ordunun arkasında Fütüvvet Teşkilatınca Ahiler arasından seçilerek görevlendirilmiş meslek erbapları gider; ordunun konakladığı yerde gerekli tamiratları yaparlardı. Bu sanatkârlar arasında keçeci esnafı da bulunurdu.” (Topbaş ve Seyirci 1987, 10).

Türkiye Cumhuriyeti döneminde de keçe kullanımı ve üretimi sürmektedir. Ancak günümüzde teknolojinin sunduğu yeni seçenekler ve ticari değerinin azalması, keçeciliğe zor günler yaşatmaktadır. Ata mirası keçeciliği geleceğe taşıyacak yeni çıraklar yetişmemektedir. Az sayıda usta keçeciliği yaşatmanın uğraşını vermektedir.

Ülkemizde başlıca keçe üretim merkezleri Konya, Afyonkarahisar, Isparta-Yalvaç, İzmir-Tire ve Şanlıurfa’dır. “... Orta Asya’daki çeşitli Türk topluluklarında ve Anadolu’da da yaşatılmakta olan keçecilik, Afyonkarahisar’da tüm ayrıntılarıyla görülmektedir.” (Nasrattınoğlu 2003, 198). Bu çalışmada, özünü Türk geleneğinden alan tepme keçeciliğinin Afyonkarahisar’da varlığını sürdürüşü anlatılacaktır.

2. Afyonkarahisar’da Keçe Üretimi

“Tarihin söyler Keçeci Çarşı

Seccadesi serin Kâbe’ye karşı

Üstünde Hak! Diye çınlatan arşı;

ASLI’nın gönlünde serde KEÇE var.” (SEYİRCİ ve TOPBAŞ 1984, 117).

Aşık Aslı Bacı’nın da gönlündeki keçeye Afyonkarahisar’da bir zamanlar çok değer verilmiş. Afyonkarahisar’da anneler “*Keçeci olasıca yavrum!*” diye ninniler söylemiş. Günümüzde ise keçecilik mesleğine ilgi azalmıştır. İlçelerde bu iş kolu artık görülmezken; merkezde birkaç usta keçeciliği yaşatmaktadır.

Resim 1. Afyonkarahisar Keçeciler Çarşısı

Afyonkarahisar'da el sanatlar, o sanatın adıyla anılan çarşılarda yaşamaktadır. El sanatlarının azalmasıyla, bu çarşılardaki dükkânlarda başka meslekler de yapılır olmuştur. Keçeciler Çarşısı, kentsel sit alanı içinde yer almaktadır. 19. yüzyıl sonunda Keçeciler Çarşısı'nda 150 olan dükkân sayısı; 1987'de 16, 2009'da biri dışarıda olmak üzere 7, günümüzde ise ikisi çarşı dışında olmak üzere toplam 7 keçeci dükkânı bulunmaktadır.

Genellikle iki katlı ve ahşap olan dükkânlarda, keçe yapımında kullanılan araç gereçler, yün balyaları ve geçmişten bir anı olan hallaç yayı gibi araçlar bulunmaktadır. Çubuk, hasır (kalıp), makas, rende, ocak, kazan, terazi, kantar gibi araç gereç yanı sıra tarak makinesi, kalıp tepme makinesi ve keçe pişirme makinesi de bu mekânlarda yer almaktadır. Bu dükkânlar işlik olarak kullanılmakta; ticari faaliyet de burada gerçekleşmektedir. Üretilen keçe Afyonkarahisar iç pazarına ve dışarıya satılmaktadır.

Afyonkarahisar'da keçe üretimi, geleneksel tepme keçe tekniğiyle yapılmaktadır. 1940'lı yıllarda adına yün sürtme makinesi de denen, mekanik olarak çalışan tarama (tarak) makinesi işliklere girmiştir. Yün atmada günümüzde elektrikle çalışan tarama makineleri kullanılmaktadır. İlk kalıp tepme makinesi 1964'de getirilmiştir. Keçeci hamamlarında türküler eşliğinde ve genellikle el birliğiyle yapılan pişirme işlemi ise 1976'da keçe pişirme makinesine devredilmiştir. Bu basit makineler kullanılmakla birlikte keçe, ustanın el becerisi ve yoğun emeğiyle ortaya çıkmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Resim 2. Afyonkarahisar Ulu Cami’de Kapı Keçesi

İşliklerde yaygı keçesi, sedir keçesi, paspas, patik, çorap, çizme, yelek, kepenek, kundak, yatak keçesi, at keçesi, kumaş, sanayi keçesi, kapı keçesi yanı sıra gösteri ve temsil amaçlı kullanılan başlıklar da üretilmektedir. Geleneksel kullanımı olan bu ürünler yanında esnafın bir kısmı, günümüz yaşantısına daha uygun ürünleri araştırıp uygulamak çabasıdadır. Geleneksel üretimin yanında İpekli ve pamuklu kumaşların da kullanıldığı ürünler raflarda yer almaktadır.

Yaygı gibi iki boyutlu ürünler ya da kepenek gibi üç boyutlu ürünler; düz ya da desenli olarak üretilmektedir. Kertik (kabartma) denen kabartmalar bu ürünlerde uygulanarak kertikli keçeler elde edilmektedir. Genel olarak beyaz zemin üzerinde mavi ve kırmızı renkler çok kullanılmaktadır. Keçe ürünlerinde bezeme, tepme keçe tekniğine uygun olarak, üretim aşamasında yapılmaktadır. Bezemede kullanılan bazı yanlışların Türk Dünyasıyla ortak unsurlar taşıdığı görülmektedir. *Koçboynuzu, sığır sidiği, yıldız, göbek, göl, ay, yıldız, baklava, nalçalı baklava badem, eşek geçti, ben, kenevir, ibrik, şamdan, yaba, üzüm, furma dalı* vb. adıyla anılan yanlışlar keçe ürünleri süslemektedir.

Üretimde kuzu yünü kullanılmaktadır. Yerli hammadde yanında ithal merinos yünlerinin de kullanıldığı görülmektedir. İnce, parlak, dalayıp kaşındırmayan özelliğiyle ithal merinoslar; modern yaşama uygun ürünlerin yapımında kullanılmaktadır. Keçi kılının keçeleşme becerisi azdır. Bazı ürünlerde keçeye parlaklık vermesi için tiftik keçisinin kılından katılmaktadır. Tiftik daha çok keçe ürünlerin saçaklanmasında kullanılmaktadır.

Kırsal kesimin gereksinimi olan keçe ve kepenek üretimi yerli yünle yapılmaktadır.

Genel hatlarıyla keçe üretimi şöyle gerçekleşmektedir:

a. El Yapımı Tepme Keçe Üretimi:

Üretimin bütün aşamalarında yalnızca bedensel güç kullanılan üretim tekniğidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Hallaç yayıyla atılarak serbest hale gelen yün gerektiği kadar tartılarak ayrılır. Çubuk denen aletle kalıp adı verilen hasıra eşit kalınlıkta saçılır. Desenli bir keçe yapılacaksa önce desen döşenir; üzerine yün saçılır. Oda sıcaklığında su ve sabun serpilerek, sıkıca rulo yapılır.

Kalıpleşe sarıldıktan sonra ayakla tepilerek yuvarlanır. Birlikte uyum gerektiren hareketlerle yarım saat tepilip açılır. Çatki denen düzeltmeler yapıldıktan sonra su ve sabun serpilerek yeniden rulo edilir. İkinci kez yarım saat tepilen ürün kalıptan çıkarılarak rulo edilir. Keçe pişirme işlemine geçilir.

Keçe pişirme işlemi eskiden keçeci hamamlarında yapılırdı. Günümüzde Afyonkarahisar'da çalışmakta olan keçeci hamamı yoktur (Pişirme işlik ortamında da yapılabilir).

Rulo edilen ürüne sıcak su ve sabun verilir; elle ovarak pişirme başlar. Elle, ayakla ileri geri, sağa, sola her yöne ovma hareketleriyle pişirme sürdürülür. Arada açılarak her yönden dürme yapılır. Her tarafının eşit kalınlıkta olmasına ve bir tarafa doğru sarkmamasına özen gösterilir. Gereksinime göre arada sıcak su ve sabun verilerek, keçeleşme gerçekleşinceye kadar işlem sürer.

Keçeleşmiş ürün açılarak, kırışıklıkları elle ovarak düzeltilir. Tığlama denen bu işlemin yapılmasıyla üretim tamamlanmış olur.

Bitirme işlemi olarak ürün yıkanarak sabundan arındırılır. Süzülür ve kurutmak için asılır.

b. Basit Makineler Kullanarak Tepme Keçe Üretimi

Geçmişte tamamen bedensel güçle yapılan keçecilikte günümüzde basit makineler kullanılmaktadır.

Resim 3. Tarak Makinesi

Turkish Studies

Resim 4. Kalıp tepme Makinesi

Resim 5. Keçe Pişirme Makinesi

Eskiden yün sürtme makinesinden geçirilip hallaç yayıyla atılan yün, günümüzde tarak makinesinde atılmaktadır. Tepme işlemi kalıp tepme makinesinde; pişirme işlemi ise keçe pişirme makinesinde gerçekleştirilmektedir.

Düz Keçe Yapımı: Tarama makinesinde atılmış yün, çubuk denen aletle hasıra (kalıp) yayılır. Su ve sabun serpilir; rulo yapılır. Kalıp ipiyle sıkıca sarılıp; kalıp tepme makinesinde bir saat tepilir (Birinci Tepme). Açılarak kenarları düzeltilir. Saçak yapılacaksa bu aşamada eklenir. (Çatki). Su ve sabun serpilip tekrar rulo halinde sarılır; makinede bir saat kadar tepilerek sıkıştırılır (İkinci Tepme).

Resim 6. Kalıbın Rulo Edilmesi

Bu işlemlerden sonra açılan kalıpta son düzeltmeler yapılır ve rulo halinde keçe pişirme makinesine konur. Burada basınçla sıkıştırılarak; sıcak sabunlu suyla, keçeleşme gerçekleşmesi kadar işlem görür. Zaman zaman makineden alınarak, her yönden dürülüp açılır. Böylece bir yana doğru sarkması önlenir. Pişirme işlemi iki-iki buçuk saat kadar sürer. İşlem sonunda ürün bol suyla yıkanıp, rulo halinde bir gece süzülür; ertesi gün asılarak kurutulur.

Turkish Studies

Desenli Keçe Yapımı (Nahaşlı Keçe-Nakışlı Keçe-Ala Keçe): Keçe ben adı verilen renkli ham keçe kesilerek, desen hazırlanır.

Resim 7. Desenli Bir Yaygı Keçesi (Ala Keçe)

Usta bezemeye hasırın kenarından başlayarak, ortaya doğru deseni tamamlar. Çubukla bu desen üstüne yeterince yün serper. Bundan sonra işlem basamakları düz keçeyle aynıdır. Kalıba sarılan ürün kalıp tepme makinesine konur. Birinci tepme işleminden sonra çatkısı yapılarak makinede ikinci kez tepilir. Rulo halinde keçe pişirme makinesine konan ürün ara sıra çıkarılıp, her yönden dürme yapılarak yeniden makineye konur. İki-iki buçuk saat süren pişirme sonunda keçeleşme tamamlanır. Yıkılır, süzülür ve asılarak kurutulur.

Üç Boyutlu Keçe Yapımı: İşlem sırası düz keçe gibidir. Kepenek, yelek, çizme, başlık gibi üç boyutlu ürünlerin dikişsiz olarak üretilmesi söz konusudur.

Resim 8. Kepenek Yapımında Katlama Kapama

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Dikişsiz üretimde katlama kapama denilen bir teknik kullanılır. Birbirinden ayrı olarak birinci tepme işlemi gerçekleşen parçalar, yapılmak istenen ürünün şekline göre üst üste getirilir. (Kepenekte, öne gelecek tarafı dar olacak şekilde, tek parça yün saçılır. Birinci tepmeden sonra katlanır). Birleşmesi istenen kısımlarda birbiri içinden yün çekilerek birleştirilir. Başlık eklenecekse, desen konacaksa bu aşamada yapılır. Kapaklama (çatki) denen bu aşamada ürüne, alması istenen şekil verilir. Kenarları düzeltilir. Daha sonra ikinci tepme işlemi gerçekleşir. Eğer başlık gibi bir parça eklenmişse açılarak o parçanın çatkısı yapılır; 15 dakika kadar daha tepilir.

Kalıp tepme makinesinde ikinci tepme işlemi yapıldıktan sonra ürün kalıptan çıkarılarak rulo edilir. Rulo halinde keçe pişirme makinesine giren ürün, basınç altında, İki buçuk saat kadar sıcak su ve sabunla pişer. Ara sıra açılıp dürülerek, yeniden makineye konur. Yıkılır, süzülür, asılır. Gerekli yerler kesilerek açılır. (kepenekte önu, altı, boynu gibi). Başlık, çizme gibi ürünler kalıplanır.

Kertikli Keçe Yapımı: Kertikli keçe, Afyonkarahisar keçecilerinin çok güzel örnekler verdiği bir keçe türüdür.

Resim 9. Kertikli Keçe

Birinci tepme işleminden sonra, kertik olması istenen kısımlar belirginleştirilerek çekilir ve altına keçe ben yerleştirilir. İkinci tepme ve pişirme sırasında kontrol edilerek bu bölümlerin keçeye yapışması önlenir. Keçeleşmesi tamamlanıp yıkanıp, kurutulduktan sonra makasla üçgen şekiller verilerek kertik oluşturulur.

3. SONUÇ

Geleneksel tepme keçecilik Afyonkarahisar'da az sayıda ustayla yaşatılmaktadır. Yeni çirakların yetişmediği Afyonkarahisar'da somut olmayan kültürel miras keçecilik, kaybolmaya yüz tutmuş bir sanat olarak görülmektedir.

Araştırmaya ve tasarıma önem verilmesi keçeciliğe yeni ufuklar açacaktır. Gençlerin keçeciliğe ilgisini çekecek çalışmalar, bu sanatı geleceğe taşıyacak yeni ustaların yetişmesini sağlayacaktır.

Turkish Studies

4. KAYNAKÇA

SEYİRCİ Musa ve TOPBAŞ Ahmet, "Edebiyatımızda Keçe", **Halk Kültürü**, 1984/3 s.113-121.

TOPBAŞ Ahmet ve SEYİRCİ Musa, "Keçe Sanatı ve Afyon'da Keçecilik", **Beldemiz**, S:9 (1987), s.10-12 ve 45.

YALÇINKAYA Gülenay, **Halk Plastik Sanatlarından Keçecilik ve Afyonkarahisar'da Yansıması Keçeye Ter Düştü**, Elik Yayınları, Uşak 2009.